

УДК 378.147 3-63

ЗІНЧЕНКО Анна Володимирівна,

старший викладач кафедри іноземних мов,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
e-mail: zinchenkoAnn36@gmail.com

СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНА «КОМУНІКАТИВНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ» У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті визначено основні положення у з'ясуванні сутності поняття «комунікативна толерантність» у контексті функціонального, екзистенційно-гуманістичного, диверсифікаційного, діалогічного, фасилітативного й синергетичного підходів, а також представлено авторську позицію щодо цього феномена.

Ключові слова: толерантність, комунікативна толерантність, мовленева взаємодія, підходи до з'ясування змісту толерантності.

Постановка проблеми. Протягом кінця ХХ – початку ХХІ ст. категорія «толерантність» стала однією з найактуальніших проблем наукових досліджень у галузі гуманітарних наук, зокрема й у педагогічній.

Питання формування комунікативної толерантності є нині актуальними в зв'язку з інтеграцією України в європейський освітній простір, що передбачає встановлення якісно нових взаємозв'язків із зарубіжними партнерами в освітній і науковій діяльності, зокрема взаємообмін студентами та викладачами, що зумовлює розширення комунікації представників різних національностей, носіїв різних мов і культур. Ось чому формування комунікативної толерантності, тобто особистісної якісної ознаки суб'єктів навчання, викликає зацікавленість дослідників. Особливо актуальною нині є проблема дотримання толерантної комунікації в молодіжній аудиторії.

Аналіз останніх досліджень. Засади дослідження феномена толерантності знаходимо у філософських публікаціях М. Кагана, І. Канта, Дж. Локка та інших учених. Проблема толерантності є особливо актуальною в політичних, культурологічних, соціологічних науках. Проте найбільший інтерес до неї спостерігаємо в психолого-педагогічній науці. Про це свідчать праці О. Батуріна, О. Богданової, І. Воробйової, М. Губанової, С. Данилової, І. Єпішевої, Т. Загорулі, А. Зяцькова, О. Калач, А. Ніколаєвої, І. Плужник, А. Скок, Ю. Тодорцевої, С. Толстікової, О. Шавріної. Аналіз досліджень цих авторів підтвердив, що маловивченими виявилися питання розвитку толерантного спілкування студентів в умовах їх-

ньої професійної підготовки у вищих закладах освіти. Також донині недостатньо чітко визначено основні компоненти змісту феномена «комунікативна толерантність».

Мета статті – з'ясувати наукові підходи до визначення сутності поняття «комунікативна толерантність» й розкрити його зміст.

Виклад основного матеріалу. З філософської позиції толерантність – це терплячість до інших поглядів, думок, звичок. Вона є необхідною умовою щодо особливостей різних народів, націй і релігій, ознакою впевненості в собі, свідомості й надійності власних думок, виявленням відкритості для всіх ідейних течій. Сучасна філософія розглядає толерантність також як інтелектуальну протилежність інтолерантності, нетерплячості (Е. Леонт'єва, В. Петренко, Г. Петрова), як певну форму людської свідомості, а тому як принцип організації суспільних відношень (А. Дробіжева, В. Кемеров, Дж. Лорсен, К. Нідерман, О. Перцев, Г. Петрова, М. Хомяков та ін.), або активну життєву позицію, яка охоплює захист прав кожної людини й негативне (неприпустиме) ставлення до проявів нетерплячості (О. Асмолов, Б. Уільямс) і як здатність особистості до взаєморозуміння, уміння відчутти світосприйняття іншого, йти на компроміс (Р. Валітова, В. Лекторський).

З позиції В. Лекторського, категорія «толерантність» тісно пов'язана з розширенням власного досвіду особистості й критичного діалогу, через який людина не лише самоідентифікується, а й може змінюватися, розвиватися, оскільки на основі постійної комунікації вона буде діалог не тільки з іншими, а й сама із собою. Автор пропонує 4 способи розуміння толерантності:

1) толерантність як байдужість (існування думок, істинність яких ніколи не може бути доведена) – релігійні погляди, цінності різних культур, етичні вірування, переконання тощо;

2) толерантність як неможливість взаєморозуміння (обмежує прояв терпля-

чості пошаною до іншого, якого водночас зрозуміти неможливо й з яким неможливо взаємодіяти);

3) толерантність як поблажливість (привілейоване у свідомості людини положення власної культури, тому всі інші оцінюються як слабкіші: їх можна терпіти, але й водночас зневажати);

4) терплячість як розширення власного досвіду й критичний діалог – дає змогу не лише поважати чужу позицію, а й змінювати свою в ході критичного діалогу [1, с. 15].

На думку М. Бубера, толерантність становить невід'ємну частину діалогу між «Я» і «Ти», у ході якого відбувається контакт у відносинах, позиціях і можливостях [2]. Ось чому ця категорія неодмінно пов'язана з комунікативними процесами в міжособистісних стосунках людей. Свідченням цього є різноманітні зарубіжні психологічні теорії особистості. Наприклад, у теорії «здорової особистості» А. Маслоу з'ясування феномена толерантності відкриває шлях до розуміння сутності людини з позицій її самоактуалізації [3].

З наукових джерел відомо, що для опису складних психологічних процесів і явищ використовуються три компоненти: когнітивний, емоційний і поведінковий. Однак крім них, С. Братченко виокремлює ще й вербальний компонент, що ґрунтується на спробах навантаження толерантності, навчанні промовляти правильні слова тощо [4, с. 107]. Це ще раз підтверджує зв'язок феномена «толерантність» з комунікативними явищами міжособистісної взаємодії.

Отже, з позиції психологів толерантність – це здатність особистості при розходженні думок, оцінних суджень, поведінки, вірування тощо керувати пониженням чутливості до об'єкта за рахунок механізмів терпіння (стриманість, витримка, терплячість, самоконтроль), прийняття позиції іншого (співробітництво, взаємодія, поблажливість, компроміс).

Питання толерантності у спілкуванні як необхідності встановлення суб'єкт-суб'єктних стосунків між усіма комунікантами у своїх працях порушували К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Г. Андрєєва, Б. Братусь, А. Брушлінський, В. Зінченко, М. Каган, Н. Кузьміна, Б. Ломов, А. Мудрик, В. Мухіна, В. Петровський, В. Слободчиков. На їхню думку, комунікативний аспект спілку-

вання передбачає обмін інформацією між мовцями, які спілкуються. Інформація в процесі спілкування не лише передається від одного суб'єкта іншому, а й породжує спільність цих людей. Це пояснює те, що в психології виокремлено вербальну (мовну) і невербальну комунікацію, сутність якої, на думку Е. Леонтьєвої й Г. Петрової, полягає в живому й актуалізованому здійсненні соціальної реальності, її демонстрації [5, с. 60].

Акцентуючи увагу на взаємозв'язку толерантності й спілкування, М. Каган підкреслює, що на «...досягнення спільності (або підвищення рівня спільності) між суб'єктами відбувається... при збереженні неповторної індивідуальності кожного» [6, с. 86]. Тобто встановлюються такі співвідношення партнерів спілкування: взаємодія – толерантність – спілкування – спільність. Об'єкт толерантності в цьому мовленевому процесі перетворюється в суб'єкт спілкування. З цього випливає, що толерантність спонукає до спілкування, а рівень спілкування визначає вид і рівень сформованості толерантності. Перейдемо до розгляду поняття «комунікативна толерантність».

Різні аспекти комунікативної толерантності вивчали В. Бойко, А. Мудрик, А. Скок, Л. Уманський, Г. Щедровицький та інші. Серед них більшість авторів визначали толерантність як особистісну якість, що проявляється в готовності до взаєморозуміння та взаємодії, що становить найвищий щабель толерантності.

На думку А. Скок, «комунікативна толерантність – це насамперед здатність людини до взаємодії з іншими. Вона є пізнанням особистістю самої себе та іншої людини, толерантними настановами поведінки й спілкування» [7, с. 80].

А Л. Ніколаєва вважає, що комунікативна толерантність є духовним і фізичним станом індивіда, який координує певний тип його взаємостосунків із партнерами спілкування й містить у собі ціннісні характеристики особистості [8, с. 7].

На переконання В. Бойка, комунікативна толерантність це «характеристика ставлення особистості до людей, яка демонструє ступінь її витриманості неприємних і неадекватних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів взаємодії» [9, с. 23]. Учений визначає такі типи комунікативної толерантності:

- загальна – тенденція ставлення особистості до людей загалом;
- ситуативна – ставлення конкретної людини до іншої людини;
- типологічна – ставлення до типів особистості або групи людей конкретної національності, соціального статусу, професії;
- професійна – ставлення до типів людей, з якими доводиться мати справу відповідно до виду своєї діяльності [Там само].

Виокремлені вченим типи комунікативної толерантності свідчать про багатогранність і складність цього феномена, оскільки люди, об'єднуючись у групи, не лише спільно виконують якусь певну діяльність, а й задовольняють потребу у спілкуванні. Крім цього, ототожнення себе із певною групою реалізується у спілкуванні й стає основою системи стосунків «свій у конкретній групі», що виконує низку функцій комунікативної толерантності. Наприклад, Н. Бутенко виділив такі: контактну, інформаційну, спонукальну, координаційну, функцію розуміння, емотивну, функцію встановлення відносин, функцію здійснення впливу [10, с. 14].

Як бачимо, функціональний підхід до розгляду сутності комунікативної толерантності стає основою розуміння цієї категорії. Але окрім цього підходу, у сучасній науці сформувалися й інші філософські та психологічні підходи, що розширюють понятійний апарат цього феномена. Зокрема це екзистенційно-гуманістичний, диверсифікаційний, діалогічний, фасилітативний і синергетичний підходи.

Через розуміння унікальності існування людини у світі та оригінальності її внутрішнього дискурсу сутність екзистенційно-гуманістичного підходу полягає у визнанні й винятковості ролі особистості в здійснюваній нею комунікативної діяльності, тому що за умов важливості ролі соціальних норм, суспільних ідеалів, професійних вимог виникає прагнення людини у своїх комунікативних діях орієнтуватися на власну мету, цінності, пріоритети, тобто самовизначення як вільний і відповідальний вибір людини «ціннісного толерантного ставлення до життя» [11, с. 5–7]. А це означає, що комунікативна толерантність конкретного фахівця є особливою якістю його способу буття, а не лише вимоги професійної ролі

чи комунікативна навичка. Звідси впливає важливий наслідок для розширення розуміння сутності комунікативної толерантності: толерантність – це особливий принцип існування того світу спілкування й взаємних стосунків із людьми, який особистість будує на основі розуміння й прийняття розмаїття буття й визнання неминучості співіснування відмінностей.

Зміст диверсифікаційного підходу полягає в об'єднанні великої кількості варіантів у складі комунікативної толерантності її типів, видів, форм і рівнів, що зумовлено її пронизливістю у всіх сферах соціального та індивідуального життя людини. Тобто в межах цього підходу комунікативна толерантність трактується з позицій багатоаспектності й неоднорідності змісту цього феномена, до якого належать когнітивні, емоційні й поведінкові характеристики. Водночас поведінковий вимір, на думку С. Братченка, складає найбільш видиму частину «айсберга толерантності». До поведінкової толерантності вчений відносить велику кількість конкретних умінь і здатностей, серед яких виокремлює суто комунікативні, як-от:

- здатність до толерантного висловлювання й відстоювання власної позиції, готовність до толерантного ставлення до висловлювань інших;

- здатність до «взаємодії різномислячих» і уміння домовлятися;

- толерантна поведінка в напружених і екстремних ситуаціях [4, с. 110].

Через призму діалогічного підходу комунікативна толерантність розглядається з опорою на концепцію М. Бахтіна, сутність якої полягає в діалогічній природі людини й фіксує онтологічну несамодостатність особистості, для якої діалог з іншою особою є способом її найбільш повноцінного існування й розвитку [12, с. 293]. Комунікативна толерантність є найважливішим атрибутом діалогу й водночас умовою повноцінного особистісного буття й розвитку людини. До поняття комунікативної толерантності в контексті діалогічного підходу, за твердженням С. Братченка, належить такий конструкт, як «комунікативні права особистості» – система психолого-правових норм спілкування, які визначають межі свободи співбесідників так, щоб забезпечити їх взаємодію на основі взаємного визнання й ненасильства. Серед основних, базових комунікативних прав особистості вчений виокремлює

права на свою систему цінностей, на гідність і його пошану, на індивідуальність і своєрідність, на відмінність від співбесідника, на власну позицію тощо. Ці права розглядаються ним і як операціоналізація комунікативної толерантності, і як фіксація конкретних напрямів зусиль, необхідних для підтримки повноцінного мирного співіснування й співпраці [13].

Отже, вихідна ідея діалогічного підходу до розуміння сутності комунікативної толерантності полягає в тому, що, за словами М. Бубера, «у початку всього – відносини» і ці відносини розуміються як діалогічні [2; 14]. Водночас у діалозі виділяються полярні стани «Я – Ти» і «Я – Воно», що розглядаються як первинні настанови людського буття, завдяки яким воно звернене до самої людини та інших людей. «Я – Ти» стан розуміється як установка природного зв'язку, а «Я – Воно» – це стан природної окремішності. Здорове існування людини є ритмічним чергуванням цих протилежних станів буття. Тому напруга між зв'язком та відокремленістю є фундаментальним і суттєвим аспектом концепції діалогу. Для кожного його учасника інша людина є метою й цінністю, а не засобом або умовою його власного буття.

«Я – Ти» відносини будуються на глибокому переживанні «іншості», унікальності й цілісності партнера в діалозі [2; 14]. Це переживання взаємне, воно повертається до іншої людини, внаслідок чого створюється загальний досвід спільного буття («співбуття»). Досвід «співбуття» є досвідом «зустрічі» як унікального процесу взаємної та саморозкриття учасників діалогу. Хронотопом «зустрічі» є простір «Я – Ти – Тут – Тепер», у якому розгортаються зміни сприймання себе, іншої людини й світу.

Сутність фасилітативного підходу до розуміння комунікативної толерантності полягає в цілеспрямованому формуванні її складників шляхом спеціального навчання, соціально-психологічних тренінгів тощо, бо саме в їх ході виявляється її істинна сутність. Водночас як зазначає С. Братченко, основна увага зосереджена не на досягненні загальних для всіх очікуваних результатів, а на створенні умов, найбільш сприятливих для вироблення кожним власної, самостійної й незалежної позиції, для природного, рефлексивного й індивідуального становлення толерантності в усіх основних її вимірах [4, с. 110].

Отже, з позицій фасилітативного підходу комунікативна толерантність – це

такий тип міжособистісної взаємодії, при якому головною метою діяльності стає допомога й створення сприятливих умов для саморозвитку й самореалізації іншого суб'єкта.

Якщо толерантність проявляється у взаємодії учасників комунікативного процесу, то закономірно відбувається синергізм (із грецьк. *synergia Synergos* – (syn) разом (ergos) діючий, співробітництво) відтворення сутності комунікативних актів: обмін інформацією між учасниками спільної діяльності; структурування організації учасників залежно від її змісту та способу оволодіння нею; взаємопізнання суб'єктів діяльності як основа для їх взаєморозуміння. У зв'язку з цим можна виокремити синергетичний підхід до розуміння сутності феномена «комунікативна толерантність», зміст якого, на думку В. Аршинова, полягає в «...мистецтві організації умов для продуктивного діалогу «порядок – хаос», на межі яких «кристалізується» новий сенс» [15]. Відповідно до цієї синергетичної парадигми людина постає як відкрита система, у якій детерміновані й стохастичні (випадкові) процеси взаємодіють, взаємодоповнюють один одного й виявляють тенденцію до гармонії й позитивного системного розвитку. Із цієї позиції комунікативна толерантність передбачає взаємодією представників різних світоглядів, стилів життя, релігійних настанов у міжцивілізаційному діалозі культур, пошуках принципів взаєморозуміння, нових способів комунікації на основі взаємоузгодженого співробітництва.

Висновки. У контексті проаналізованих підходів вихідними положеннями розуміння сутності поняття «комунікативна толерантність» є те, що цей феномен детермінується проявом свідомого, осмисленого й відповідального вибору людини, її власної позиції й активності щодо побудови певних відношень під час спілкування з іншими людьми, має характеристику складного, багатоаспектного й багатокомпонентного особистісного явища, основу якого складає особливий діалоговий спосіб міжособистісної взаємодії, формованої спонтанно або цілеспрямовано в спеціально створених умовах навчання, виховання й розвитку на синергетичних засадах співробітництва.

Список бібліографічних посилань

1. Лекторский В.А. О толерантности. *Философские науки*. М., 1997. № 3–4. С. 14–18.
2. Бубер М. Я и Ты / Пер. с нем. Ю. Терентьева, Н. Файнгольда. М.: Высшая школа, 1993. 175 с.

3. Маслоу А.Г. Мотивация и личность / Пер. с англ. СПб.: Евразия, 1999. 478 с.
4. Братченко С.Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании. *Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление: Материалы 9-й науч.-практ. конф.* Красноярск: Краснояр. гос. ун-т, 2003. С. 104–117.
5. Толерантність и комунікація: Колективна монографія / Под ред. Г.И. Петровой. Томск: Дельтаплан, 2002. 178 с.
6. Каган М.С. Мир общения: проблема межсубъектных отношений. М.: Политиздат, 1988. 319 с.
7. Скок А.Г. Комунікативна толерантність викладача вищого навчального закладу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир. 2007. № 34. С. 79–84.
8. Николаева Л.А. Формирование коммуникативной толерантности студентов-будущих юристов (на примере университетского образования в России и Германии): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Кемерово, 2007. 20 с.
9. Бойко В.В. Энергия эмоции в общении: взгляд на себя и других. М.: Филин, 1996. 472 с.
10. Бутенко Н.Ю. Комунікативні процеси у навчанні: підручник. Київ: КНЕУ, 2004 383 с.
11. Асмолов А.Г. Толерантность от утопии к реальности. *На пути к толерантному сознанию / Под ред А. Г. Асмолова*. М.: Смысл, 2000. 255 с.
12. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. М.: Советская Россия, 1979. 320 с.
13. Братченко С.Л. Межличностный диалог и его основные атрибуты. *Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д.А. Леонтьева, В. Г. Шур*. М.: Смысл, 1997. С. 201–222.
14. Бубер М. Два образа веры. М.: Республика, 1995. 468 с.
15. Аршинов В.И. Гражданское общество как проблема коммуникативного действия. URL: <http://www.prof.msu.ru/publ/book3/arsh.htm#s>
- Germany). (Ph.D Dissertation). *Thesis*. Kemerovo. 20 p. (in Rus.).
9. Boyko, V.V. (1996) *Energy of emotions in communication: a look at oneself and others*. Moscow: Filin, 472 p. (in Rus.).
10. Butenko, N. (2004). *Yu Communicative processes in teaching: Textbook*. Kyiv, 383 p. (in Ukr).
11. Asmolov, A.G. (2000). *Tolerance from utopia to reality. On the Way to Tolerant Consciousness*. Moscow: Meaning. 255 p. (in Rus.).
12. Bakhtin, M.M. (1979). *Problems of Dostoevsky Poetics*. Moscow: Soviet Russia, 320. (in Rus.).
13. Bratchenko, S.L. (1997). *Interpersonal Dialogue and Its Main Attributes. Psychology with a Human Face: A Humanistic Perspective in Post-Soviet Psychology*. Moscow, 201–222. (in Rus.).
14. Buber, M. (1995). *Two Impositions of Faith*. Moscow: Republic, 468 p. (in Rus.).
15. Arshinov, V.I. *Civil society as a problem of communicative action*. Retrieved from <http://www.prof.msu.ru/publ/book3/arsh.htm#s>

ZINCHENKO Anna,

Ph.D in Pedagogy, Senior Lecturer of Foreign Languages Department, Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy e-mail: zinchenkoAnn36@gmail.com

THE ESSENCE OF "COMMUNICATIVE TOLERANCE" CONCEPT IN PSYCHOLOGICAL-AND-PEDAGOGICAL LITERATURE

Abstract. *Introduction: The problem of communicative tolerance is particularly important in the process of European integration. This process involves the establishment of qualitatively new relationships of Ukraine with foreign partners in educational and scientific activities. Therefore, the formation of communicative tolerance is a burning issue for student audience.*

The initial ideas of understanding the essence of "communicative tolerance" concept are defined within the limits of functional, existential humanistic, diversification, dialogic, facilitative and synergistic approaches. The author's interpretation of this concept is given in the paper.

Purpose: The purpose of the paper is to find out the scientific approaches to the definition of "communicative tolerance" concept and to reveal its content.

Methods: To achieve the purpose, the methods of theoretical analysis of scientific sources, induction, deduction and description were applied.

Results: The content analysis of "communicative tolerance" concept shows that this phenomenon is necessarily associated with communicative processes. The functions of these processes form the basis for understanding the essence of "communicative tolerance" category, as a personal quality, which is found in the process of human communication, based on ethical norm. It is formed at the level of motivational-value relation to interaction as an equal dialogue and at the level of its manifestation in communicative behaviour.

Originality: The scientific significance of the study is stipulated by the fact that communicative tolerance is a problem not only in communicative linguistics, but also in vocational education, ethics, and human relationships.

Conclusion: In the context of the analyzed approaches, the starting points of understanding the essence of "communicative tolerance" concept are the following:

References

1. Lektorsky, V. A. (1997). On tolerance. *Philosophical sciences*. Moscow, 3–4, 14–18. (in Rus.).
2. Buber, M. (1993). *Me and You*. Moscow: Higher school, 175. (in Rus.).
3. Maslou, A. G. (1999). *Motivation and personality*. Transl. from english. St. Petersburg : Eurasia, 478 p. (in Rus.).
4. Bratchenko, S.L. (2003) *Psychological foundations of the study of tolerance in education. Pedagogy of development: key competencies and their formation: Materials of the 9th scientific-practical conf.* Krasnoyarsk, 104–117. (in Rus.).
5. *Tolerance and Communication: Collective Monograph* (2002). In G.I. Petrova (Ed.). Tomsk: Hanglider. 178 p. (in Rus.).
6. Kagan, M.S. (1988). *The world of communication: the problem of intersubjective relations*. Moscow, 319 p. (in Rus.).
7. Skok, A.G. (2007) *Communicative Tolerance of a Teacher of a Higher Educational Institution. Bulletin of Zhytomyr State University named after Ivan Franko*. Zhytomyr, 34, 79–84. (in Ukr).
8. Nikolaeva, L.A. (2007). *Formation of communicative tolerance of future law students (on the example of university education in Russia and*

– this phenomenon is determined by the manifestation of conscious, meaningful and responsible choice of a person, his own position and activity in relation to building certain relationships during communication with other people;

– it has a characteristic of a complex, multi-dimensional and multi-component personal phenomenon, the basis of which is a special dialogue method of interpersonal interaction, formed spontaneously or

purposefully, in a special educational environment, education and development on the basis of synergy of cooperation.

Key words: tolerance; communicative tolerance; communication; approaches.

Одержано редакцією 18.03.2018
Прийнято до публікації 26.03.2018